

FIGYELŐ

Első lépések a tömör raktározás hazai megvalósítása útján. (*Az Állami Gorkij Könyvtár tapasztalataiból.*) Sok példát hozhatnánk fel arra, hogy a raktározás könyvtáraink egyik legszűkebb keresztmetszete. Feleslegesek azonban a példák, mert hiszen ezt minden könyvtáros a saját gyakorlatából tudja. S nemcsak nálunk ez a helyzet, hanem az egész világon.

S ha az olvasók számának és igényeinek állandó növekedését, valamint a könyvkiadás állandó bővülését tekintjük, akkor a raktározás gondjai egyre súlyosabbak lesznek. Van-e kiút ebből az egyre szűkülő utcából? Bizonyos, hogy van. Sőt több kiút is van. Sok tudományos dolgozat, disszertáció anyaga tellene ki akárcsak az alábbi néhány kérdés elemző megválaszolásából: az egyes könyvtárakban milyen az állomány kihasználtsága, mekkora az elavult állomány, a feleslegesen párhuzamos állomány. Természetes-e, hogy könyvtáraink raktárai állandóan csak duzzadnak, és a természetes elhasználódást leszámítva, nem apadnak? Milyen állományt kellene elhelyezni egy esetleges központi raktárban? És sorolhatnánk még a kérdéseket. Nem lehet, s nem is szabad ezeket a kérdéseket alapos elemzés nélkül megválaszolni. Viszont helyesen dönteni, állást foglalni ezekben tudományos igényű kutatómunka nélkül nem is lehet.

A Gorkij Könyvtárban is a szükséglet kényszere fordította figyelmünket a tömör raktározás kísérletei felé. 1959 elején a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztálya azzal a feladattal bízta meg a könyvtárak vezetőit, dolgozzák ki 15 éves távlati tervüket.

Könyvtárunk távlati tervének kidolgozásakor döbrentünk rá, hogy 1975-ig állományunk előreláthatóan kb. 200 000 kötettel gyarapszik. Ekkora szaporulat elhelyezéséhez minimálisan 3000—3500 folyóméter polcra van szükség. S amikor azt a kérdést tettük fel magunknak, hol fér el az adott körülmények között ez a 3—3½ ezer méter pole, akkor derült ki, hogy hagyományos raktározás mellett ehhez még egy külön épület kellene emelni. De a külön épület nemcsak hogy drága, hanem hely sincs a közelben, ahol felépíthető volna.

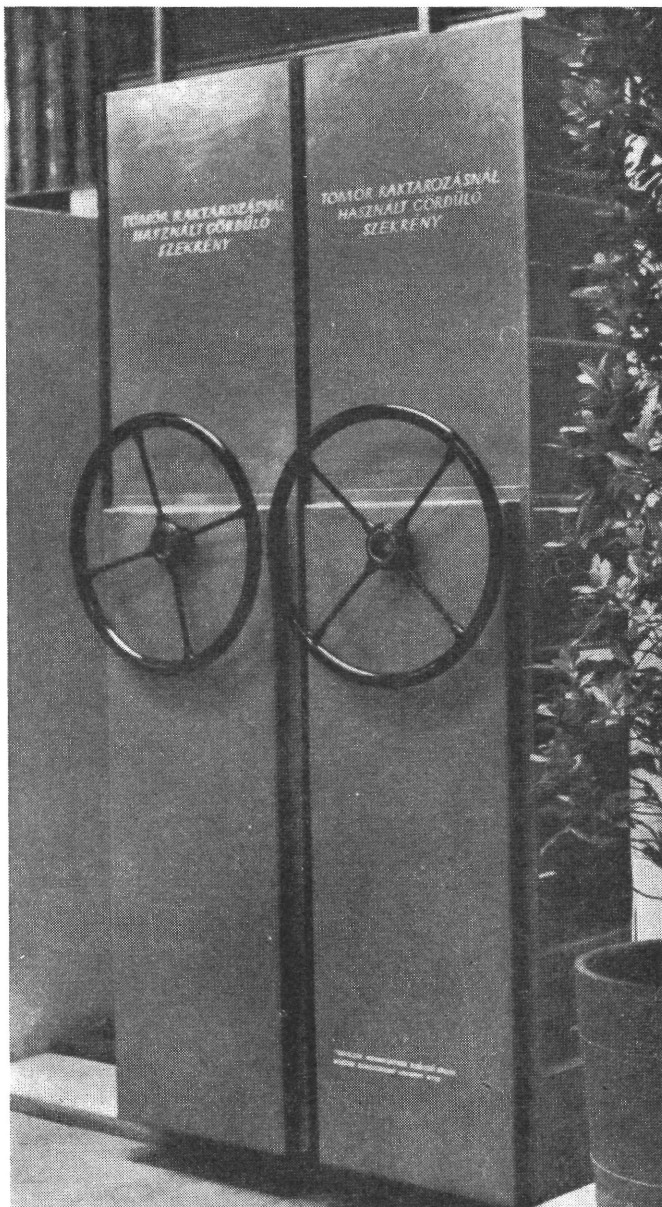
A megoldást a tömör raktározás szakirodalmának tanulmányozása során találtuk meg. Elsősorban segítségünkre volt a *Sallai—Sebestyén kézikönyve*¹ és a *Könyvtárosban* erről megjelent cikk.² De a szovjet könyvtári sajtó, a *Könyvtártudományi és Módszertani Központban* feltárt irodalom is nagy segítséget adott. Köszönettel nyugtázzuk *TOMBOR Tibor* javaslatát, amely a téma több szakeikkét ajánlotta tanulmányozásra.

Ezek után hozzáfogtunk elgondolásaink megvalósításához. 1959 nyarán elkészült a *Könnyűipari Tervező Irodában* a szekrények műszaki terve.³ Hosszú várakozás után a *Békéscsabai Lakatosipari Ktsz* elkészítette az első mintapéldányokat, majd 1960-ban öt újabb szekrényt.

¹ SALLAI István—SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve, Bp. 1956.

² SEBESTYÉN Géza: A tömör raktározás. A *Könyvtáros*. 1957. dec. 515—518.

³ A terveket PÁZMÁND Tibor gépészmérnök készítette.

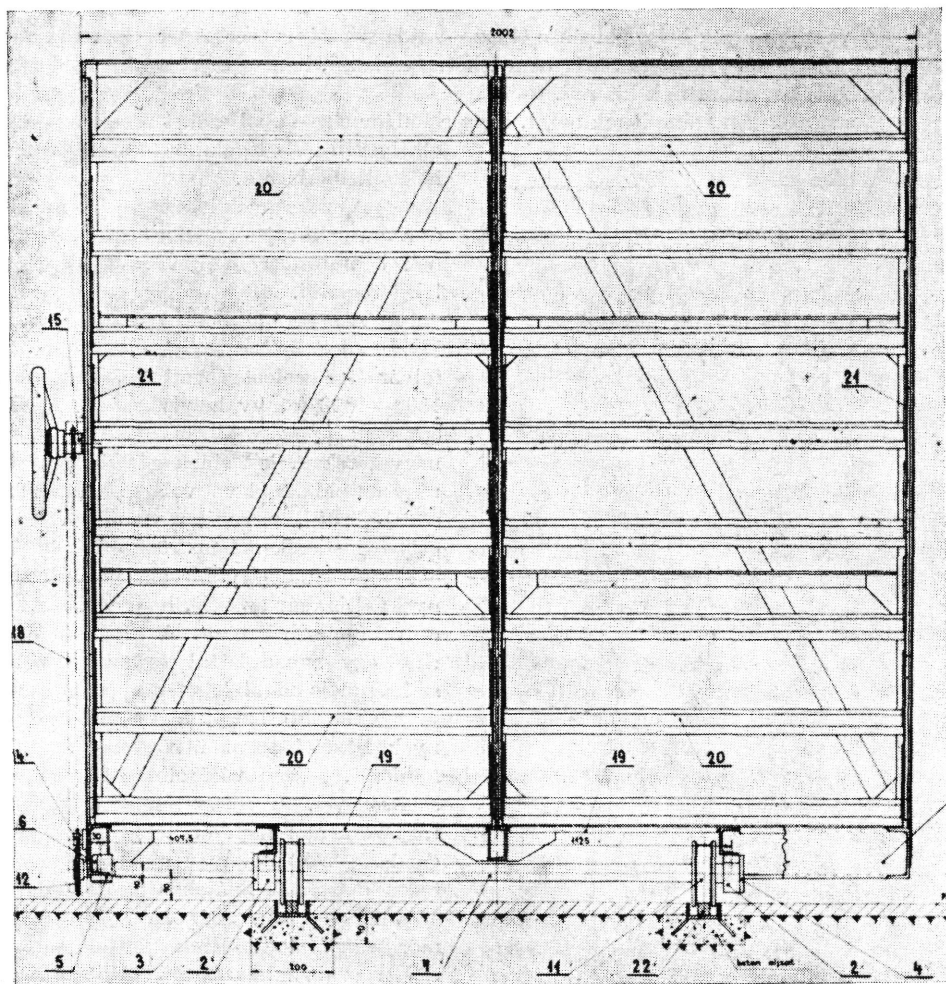
1. ábra

Mielőtt a szekrények technikai leírására térnénk, egy lényeges momentumot szükséges még említeni. Könyvtárunkban nem a túlságosan nagy állomány indokolta a tömör raktárat, hanem inkább a rendkívül szűkös helyi adottságok. Éppen ezért a tömör

2. ábra

raktározás egyszerűbb, kézimozgatású változatát választottuk. Ehhez közvetlen indítékot adott a moszkvai Állami Történelmi Könyvtár tömör raktár kísérleteinek első leírása. Kérésünkre a könyvtár vezetője elküldte tervrajzaikat is.

3. ábra

A moszkvai raktárat 1960 elején egy magyar könyvtáros delegáció meglátogatta, és jelentésükben³ így rögzítették benyomásukat:

„... Moszkvában a Történelmi könyvtár épített a közelmúltban A. Sz. Szabítov mérnöknek, a könyvtár műszaki dolgozójának tervei alapján négy raktári emeleten összefüggő tömör raktárat, mégpedig a földembe épített síneken, kézierővel, volános áttétellel mozgatható 2 méteres szélességű tömör raktároszlopokat. Ezek a guruló polcok már a tér 66%-os kihasználását biztosítják, azaz ugyanazon légtérben kétszerannyi könyv stb. helyezhető el, mint a korábbi stabil állványokon. Kezelésük egyszerű, baleseti veszély nincs...”

³ HÁMORI Béla—HAVASSY Pál—HIDAS Lajos—PAJKOSSY György: *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról* (1959. december—1960. február) OSZK, 1960. 48 l.

A vasszekrények belső polcait a Ganz—Vajda szisztéma szerint terveztettük, nem azért, mintha ennél jobbat ma már nem lehetne csinálni, hanem mert a kísérletet nem akartuk kettős kockázatnak kitenni.

Természetesen számoltunk azzal, hogy a földemnek — ahol ezeket a szekrényeket elhelyezzük — legalább 1000 kg/m² terhelést kell elbírnia.

A szekrények leírását a fényképek és a műszaki rajzok legfontosabb részének bemutatása mellett röviden össze lehet foglalni.

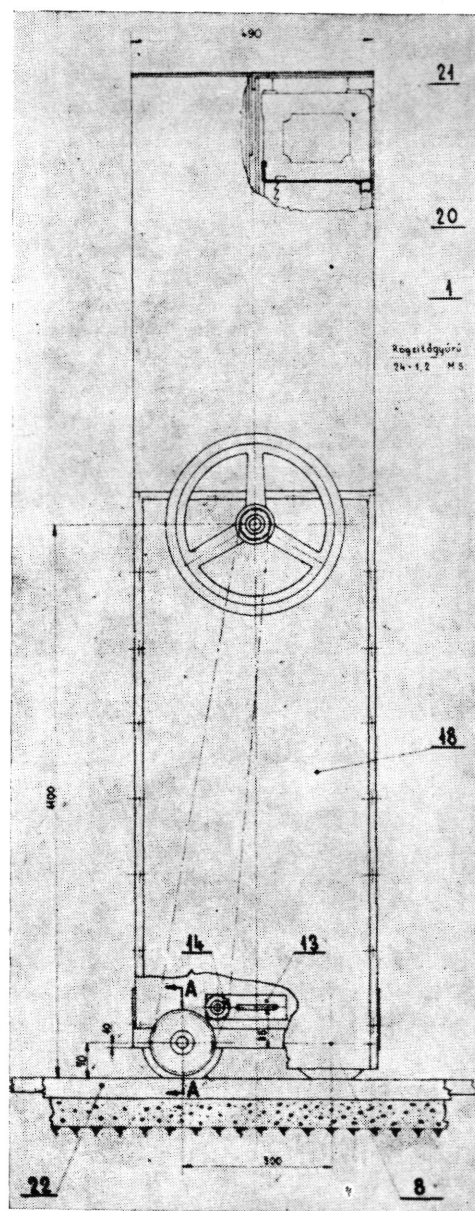
A szekrény hossza és magassága kereken két méter. Szélessége 49 cm. 32 folyóméter polcot fogad be, amin kb. 1500—1800 könyv helyezhető el. A polcok természetesen állíthatók. A szekrény négy keréken, két sínen gördül. A szekrény az oldalán levő volán megforgatásával gördül, ugyanis a volán és a tengely fogaskerekeit lánc köti össze.

A legmeglepőbb az első szekrényeknél is már az volt, hogy milyen kis erővel elmozdíthatóak. A kilátások szerint egy mozdulattal egyszerre több szekrényt is odébb lehet majd gördíteni.

Később oldottuk meg a szekrények közötti gumi ütköző és szigetelő kérdését, készen vásárolható fazongumi segítségével. Természetesen a tömör raktározásnak nem ez a formája a leggazdaságosabb. A már említett könyvtáros delegáció Svájcban és a Német Szövetségi Köztársaságban is látott tömör raktárakat. Ezek a Compactus néven szabadalmaztatott tömörraktári szekrények ugyanúgy két sínen gördülnek, mint a már leírtak, azonban ott motor alkalmazásával a mozgópole jelentősen (kb. 8 méterig) kiszélesíthető. Ezzel a térkihasználás jelentősen megnő, és a beépített vaspole 33%-ával szemben eléri a 82—83%-ot.

Feltűnt a magyar könyvtáros szakembereknek, hogy a látott tömör raktárszekrények — egy kivételével — fából készültek, műanyag kombinációval.

Nem lenne helyes hallgatni arról, hogy a tömör raktározásnak gyenge, ill. vitatott pontjai is vannak. Már említettük, hogy csak nagy teherbírású földem bírja el a 2-3-szoros terhet.

4. ábra

Maga a szekrény — még a kézimozgatású is — drágább, mint a stabil polc. A mi hazai költségeink ebben még egyáltalán nem irányadók, mert hiszen még szinte csak az első prototípusok készültek el, s ezek természetesen aránytalanul drágák. A külföldi (a szovjet és a svájci) raktárak ára arányos a befogadóképesség növekedésével. A megta-
karítás lényegileg az új raktárak építési költsége.

A kézimozgatású szekrények kezelése fárasztóbb, de a motorosnál is felvetődik, hogy lassítja a kiszolgálást. Egyesek a tömör polc rovására írják, hogy szinte hermetikusan zár, és a könyvek nem levegőznek, mások ezt éppen előnyének tartják, mert a könyvek nem porosodnak és tisztábbak maradnak.

Világos és megalapozott választ adni a kérdések egy részére még nem lehet. Csak huzamosabb ellenőrzés s a gyakorlat kritikája mutatja meg a gyenge pontokat, de nyilván a megoldásokat is.

BARABÁSI REZSŐ

A nem hagyományos dokumentumfajták kezelése és szerepe a műszaki könyvtárakban. A természettudományok, a műszaki tudományok és a különféle iparok fejlődése együtt jár a vonatkozó szakterületek irodalmának mennyiségi és minőségi fejlődésével. Ez a kölcsönhatás döntötte meg a szakirodalomban először a tudományos könyvek egyeduralmát a XVII. század derekán meginduló folyóiratokkal, majd ez hozott létre a XIX. században néhány újabb kiadványfajtát, pl. szabadalmakat, szabványokat stb. A második világháború alatt és után pedig az új tudományos eredmények regisztrálására ismét világszerte újszerű dokumentumok váltak általánossá, különösen a műszaki tudományok és az ipari kutatások területén (pl. vállalati irodalom, kutatási jelentések stb.). Ezek a nem hagyományos (tehát nem könyv- és folyóiratszerű) dokumentumok világszerte egyre nagyobb szerepet játszanak a szakkönyvtárakban.

A szakirodalom ma már egyetért abban, hogy a műszaki könyvtárak egyik jellemzője éppen az, hogy az általános gyűjtőkörű könyvtárakhoz viszonyítva sokkal többféle kiadvánnyal dolgoznak. Így többek között szabadalmi leírásokkal, szabványokkal, kutatási jelentésekkel, prospektusokkal, fordításokkal és fordításmásolatokkal, normatívákkal, árulistákkal, különböző beszámolókkal és tapasztalatcsere kiadványokkal, gép-leírásokkal (a legkülönbözőbb dokumentációs szolgáltatásokkal) stb. Ezeknek a dokumentumoknak általános jellemzője, hogy

1. jóval frissebb információkat tartalmaznak, mint a hagyományos dokumentumfajták,
2. más forrásokban nem megtalálható eredményeket ismertetnek,
3. legtöbbször nem nyomdai úton készülnek, tehát publikálásuk viszonylagosan is gyorsabb,
4. számuk évente ma már meghaladja a hagyományos dokumentumokét,
5. gyakran tudományos „félkész árukat” — folyamatban levő kutatásokat, be nem fejezett kísérleteket stb. — ismertetnek,
6. beszerzésük általában jóval nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a könyveké és folyóiratoké,
7. alkalmasabbak az újdonságok iránti tájékoztatási igények kielégítésére,
8. viszonylag gyorsan elévülnek.

A technika gyors fejlődése következtében az iparban dolgozó szakemberek — mérnökök, technikusok és szakmunkások — a gyorsaság követelményét állítják

a tájékoztatással szembe. Ennek az igénynek a műszaki könyvtárak és a különféle műszaki dokumentációs szervek csak úgy tudnak eleget tenni, ha az ilyen jellegű anyagokat is minél teljesebb mértékben gyűjtik és terjesztik.

Mi a helyzet ezen a téren a magyar műszaki könyvtárakban? A műszaki termelési könyvtári hálózat hivatalos megalakulása (1956) óta komoly erőfeszítéseket tett a fenti-ekben már ismertetett dokumentumfajták gyűjtésére. 1959 végén ebben az ipari hálózatban, az OMK-val együtt

5 542 209 szabadalom és szabvány,
291 111 fordítás és fordításmásolat,
65 308 prospektus és
75 508 egyéb,

azaz összesen 5 974 136 nem hagyományos dokumentum volt található, ami — eltekintve attól, hogy a különféle kötetesű kutatási jelentések, kongresszusi jegyzőkönyvek, vásári prospektusok stb. általában a könyvállományt gyarapítják — számszerűleg azt is jelenti, hogy ezeknek a dokumentumoknak a száma a hálózatban több mint háromszorosa a könyv- és folyóiratkötetek számának.

A hálózatban jelenleg érvényben levő statisztikai adatszolgáltatás alapján még egy jelentős tényre mutathatunk rá. Arra, hogy a már említett nem hagyományos dokumentumfajták gyarapodása a műszaki könyvtárakban sokkal nagyobb ütemű, mint a könyvek és a folyóiratoké. A hálózat

könyvállománya 10,
folyóiratállománya 9,
fordítás és fordításmásolati állománya 2,5,
prospektus állománya 4,

egyéb dokumentum-állománya 2,5 év alatt kétszereződik meg. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a nem hagyományos dokumentumfajták ma a hálózatnak még mindig csak egyharmadában fordulnak elő (általában a főfoglalkozású könyvtárosokkal rendelkező üzemekben, tervező- és kutatóintézetekben), akkor valószínű, hogy a jövőben ez az arány tovább fog változni az utóbbiak javára. Ez a tény azonban nem a könyvek és folyóiratok jelentőségének csökkenését jelenti, hanem a műszaki könyvtárak munkájának állandó kiszélesedését.

A nem hagyományos dokumentumfajták a műszaki könyvtárak életében különleges helyet foglalnak el, ami leginkább négy szempontból jelentkezik:

a) Mivel az ilyen dokumentumok bibliográfiai áttekintése igen nehéz, gyűjtésük pedig — nagy számukra való tekintettel is — központilag nem oldható meg, a könyvtárak az ilyen anyag megfelelő arányú beszerzését csak a decentralizált és megosztott állománygyarapítás elvén alapuló fokozott kooperációval tudják megvalósítani.

b) Feldolgozásuk — egy-két kivételtől eltekintve — nem kívánja meg a könyvekhez és folyóiratokhoz hasonló alapos és állandó jellegű leltározást, katalogizálást és osztályozást.

c) A gyorsabb elévülés következtében az ilyen kiadványok egy bizonyos idő után (2—5 év) selejtezhetők.

d) Tekintettel arra, hogy ezek a dokumentumok igen gyakran csak 1—2 példányban található meg az országban, biztosítani kell a mainál teljesebb dokumentációs feltárásukat és annak eljuttatását az érdekeltekhez.

A vázolt feladatok teljesebb végrehajtása érdekében a műszaki termelési könyvtári hálózatnak még igen sok feladatot kell megoldania. Ezek a feladatok a második

ötéves terv idején, a vállalati műszaki információs irodák fokozatos létrehozása útján lesznek megvalósíthatók. A világon megjelenő évi kb. 100 000 műszaki kutatási jelentésnek jelenleg ugyanis még csak néhány százaléka érkezik be az országba. Ugyanez vonatkozik az évi kb. 5000 nemzetközi kongresszusnak és tudományos ülésnek az anyagára is. Ezeknek és a még nagyobb számban megjelenő prospektusoknak stb. gyűjtését csak úgy lehet megoldani, ha a műszaki könyvtárak kialakítás alatt álló iparági csoportjainak hatáskörébe decentralizáljuk.

A feldolgozást tekintve a dokumentumok jórészére nézve a könyvtári előírások helyett a gyakorlatban is elegendőnek mutatkozott az ún. „információs tárolás” (information file), ami sok esetben a katalógizálás teljes mellőzésével az anyag szakcsoportokban és időrendben való rendezett gyűjtését jelenti csak. (Eszerint gyűjti pl. a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár és a Műszeripari Kutató Intézet a külföldi prospektusokat.) Egyes ipari minisztériumok pedig külön elő is írták, hogy az egyes gyorsan elévülő anyagokat (árulistákat, normatívákat, típusjegyzékeket stb.) a műszaki könyvtárak ne is leltározzák, csak az érdekeltekhez való eljuttatásukról és ennek nyilvántartásáról gondoskodjanak.

A nem hagyományos dokumentumfajták gyors elévülése a műszaki könyvtárakra különös felelősséget ró. Nemesak arról kell gondoskodniuk, hogy a szakemberek a legújabb irodalmat kapják, hanem arról is, hogy ne kapják meg az elavult — már túlhaladott — eredményeket tartalmazó szakirodalmat. A már idejétmúlt ipari eljárásokat, gyártmányokat stb. leíró dokumentumok a fejlődés gátjaivá válhatnak az olvasó kezében. (Az OMK például éppen ezért foglalkozik most azzal a gondolattal, hogy minden öt évnél régebb fordítást egyszerűen kiselejtezz állományából.) Külföldön a különféle szakterületek irodalmának elévülésére már matematikai képletek vannak forgalomban. Magyarországon az elavulás megállapítása még csak helyileg — megfelelő szakemberek bevonásával — oldható meg.

Az említett dokumentumfajták napjainkban áradatszerű mennyiségben látnak napvilágot. Gyűjtésük terén — ha még nem is általánosan — műszaki könyvtáraink már nagy eredményeket értek el, de terjesztésük és hasznosításuk még legtöbbször csak egy-egy vállalat falain belül jár sikerrel. A műszaki tájékoztatás egyik fontos feladata, hogy a jövőben a beérkező anyag közkinccsé váljék, azaz a különböző dokumentációs szolgáltatásokon keresztül az érdekeltek figyelmét felhívja szakterületének minden Magyarországra beérkező kiadványára, nemesak a könyvekre és folyóiratcikkre, hanem a nem hagyományos dokumentumokra is. Ezen a téren gyökeresen kedvező változást jelent az a tény, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának kereteiben a szocialista országok tájékoztatási szervei 1961-től kezdődően — az egyes iparágakon belül fokozatosan — kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást minden nem hagyományos dokumentum tartalmáról is.

BALÁZS SÁNDOR—SZABOLCSKA FERENC

A régi kéziratok jereváni kutatóintézetének gyűjteménye: a Matenadaran. Az örmény nyelvnek, mint a világ egyik legrégebb élő kultúrnyelvének, természetesen igen gazdag és sokrétű irodalma s ennek az irodalomnak (az „irodalom” szó legszélesebb értelmében) az ókorig visszanyúló története van. Jóval a könyvnyomtatás előtt már virágkorát élte, kéziratok könyveinek tehát kétségkívül az egyetemes kultúra bőséges kincstárát kell tartalmazniuk. Ezekhez a tényekhez azonban hozzá kell vennünk azt is, hogy az örmény nép sok évszázaddal ezelőtt elveszítette önálló államiságát, ellenséges uralom alá került, s a különböző hódítók gyűlölsége, az örmények üldöztetése az évszázadok

folyamán nemhogy enyhült volna, de addig fokozódott, mígnem az utolsó századforduló idején s főként az első világháború éveiben a művelt világ szemeláttára a legszörnyűbb méreteket öltötte. Csak Szovjet-Örményország létrejövele óta van az örményeknek megint nemzeti otthonuk.

Mindezeket előljáróban el kellett mondanunk ahhoz, hogy felmérhessük a jereváni Matenadaran gyűjtemény jelentőségét.

Már a gyűjtemény keletkezése is az évszázadok homályában vész el: bizonyos utalásokból arra következtetnek, hogy az V—VI. század fordulóján már megvolt, és pedig az ecsmiadzini kolostor birtokában. A IX. századig visszamenően tudják megállapítani a különböző örmény írásmódok alapján, hogy honnan, melyik iskolától származnak a gyűjtemény kéziratai. A mai Matenadaranban levő kéziratok legrégebbjeiről pontosan és kétséget kizáróan megállapítható, hogy a XIII. században a Szagmoszavank kolostor könyvtárának birtokában voltak. 1441-ben azután, amikor Ecsmiadzin lett az örmény egyház fő székvárosa, az itteni Matenadaran gyűjteményt gazdagítani kívánták, s a különböző kolostorok, többek közt a Szagmoszavank kolostor anyagát is ide gyűjtötték össze. A XVII. század közepe táján a könyvtár ismét nagymértékben gazdagodott, az irodalombarát tudós szerzetesek egész serege munkálkodott ekkor a könyvtár állományának gyarapításán és feldolgozásán. Ennek ellenére a XVII—XVIII. században az Ecsmiadzinban felhalmozott anyag nem annyira könyvtár, mint inkább csak könyvraktár képét mutatta: annyira féltették a perzsa és török elnyomók kapzsiságától és az európai utazók „gyűjtőszeszvedélyétől”, hogy idegeneknek megtiltották a belépést, sőt híre ment, hogy a könyvek tárolására szolgáló helyiségekben mérges kígyók és skorpiók tanyáznak. A nedves földalatti helyiségek nagyon ártottak a könyveknek.

Az anyag tudományos feldolgozása csak a múlt század közepén indult meg. Ekkor 2340 kéziratot tartottak nyilván, ez a szám az adományozások révén az első világháborúig 4060-ra emelkedett. 1915-ben, a török betörés elől az egész anyagot Moszkvába vitték, innen a szovjet hatalom megszilárdulásakor szállították vissza Ecsmiadzinba. Ám ugyancsak az első világháború idején külön akadémiai expedíció indult a korábban török uralom alatt állott területre, s itt 1526 kéziratot talált, — ezek utóbb ugyancsak az ecsmiadzini anyagot gyarapították.

1920 decemberében a szovjet-örmény kormány állami intézménynek nyilvánította a Matenadarant, majd két hónappal utóbb külön tudományos intézet alakult a gyűjtemény rendezésére és feldolgozására.

Ennek az intézménynek immár négy évtizedes eredményeit foglalja össze az a bőven illusztrált könyv¹, amelynek adatai — egy jereváni látogatás személyes élményével megtermékenyítve — a jelen közlemény anyagát szolgáltatták.

A személyes látogatás élménye valóban lenyűgöző. Jereván egyik hosszú, nyílegyenes, de egyre emelkedő sugárútjának végét domb zárja el, s ezen áll, messziről láthatóan, a város fölé emelkedve a Matenadaran pompás, modern épülete, igazi építészeti remekmű — a modernséget harmonikusan egyeztetni össze az örmény nemzeti stílussal.

A Matenadaran gyűjtemény 1920-ban Ecsmiadzinban kapott külön épületet, majd 1939-ben költözött át az örmény fővárosba, annak Nyilvános Könyvtárába; a pompás új épület — M. GRIGORJAN műve — a legutóbbi években készült el.

De nemcsak méltó elhelyezése jelzi a Matenadaran gyűjtemény utolsó éveinek történetét. A szovjet hatalom szentendei alatt nemcsak pompás épülethez jutott, hanem rendkívüli mértékben gazdagodott is. Jelentős mennyiségű, korábban elszórt anyagot összpontosítottak itt, intézmények és egyének — szovjet polgárok és külföldi örmények egyaránt — értékes adományaikkal szaporították a kéziratokat. Egyedül az örmény

¹ A. Г. Абрамян: *Рукописные сокровища Матенадарана*. Ереван, 1959.

Irodalmi Múzeumból 1154 ősi írás került át ide 1938-ban. Az állandó szerzemények folytán a Matenadaran örmény nyelvű kéziratainak száma ma kereken 10 000.

Ez azonban csak az „alap-anyag”. A gyűjtemény ezen kívül tartalmaz többszáz másnyelvű kéziratot, közel 4000 különféle kéziratföredéket és többszázezer, dokumentációul szolgáló művet. Természetesen az óriási méretű anyag tudományos feldolgozása még nincs közel a befejezéshez, és — tekintve az állandó szaporulatot — egyfelől megfeszített folyamatos munkát igényel, másfelől nagyon könnyen lehetséges, hogy a Matenadaranban folyó kutatás még váratlan tudományos felfedezéseket tartogat. Mégpedig nemcsak magának az örmény kultúrának, hanem az emberiség egyetemes kultúrájának, más nyelvű irodalmaknak a területén is.

A történeti források közt AGATHANGELOSZ *Örményország története* c. műve a legrégebb: az V. században írták, a VII. században átdolgozták, — a Matenadaranban őrzött másolatai közül a legrégebb 1220-ból származik. Az V. század örmény történetíróinak egyetemes és monografikus művei egymást alátámasztva és kiegészítve sorakoznak. JEGISE nevezetes hadtörténeti műve örökíti meg legjobban a nagy szabadsághős Vardan MAMIKONJAN alakját (legrégebb másolata 1172-ből származik). A rendkívüli műveltségű Movszesz HORENACI ugyancsak az V. században írta meg írásos források és szájhagyomány alapján Örményország történetét az ősidőktől 428-ig, az örmény függetlenség elvesztéséig. Sztepanosz Aszohik TARONECI világtörténete a XI. században keletkezett, legrégebb másolata a XIII. századból származik. Hosszú sora van a XII—XIII. században írt történeti műveknek is, amelyeknek legrégebb fennmaradt másolatait a Matenadaran őrzi. Sz e a sor tovább folytatódik még a könyvnyomtatás feltalálása után is: a Matenadaranban őrzött kéziratos történeti művek keletkezési ideje belenyúlik egészen a XVIII. századba. Mind kimeríthetetlen anyagot adnak a környező népek — grúzok, azerbajdzsániak, szírek stb. — történetéhez is; az idegen nyelvű munkák sorában pedig egyedülálló arab és perzsa művek vannak.

A jogtudományi művek közül a legrégebbek egyházjogi jellegűek. Itt található örmény nyelven a niceaei, a konstantinápolyi és az ephesusi ökumenikus zsinatok kánonjellegű határozatai örmény nyelvre fordítva, valamint azok a kánonok is, amelyeket TADÉ és FÜLÖP apostoloknak tulajdonítottak. Itt vannak VILÁGOSÍTÓ SZENT GERGELYNEK és a többi örmény egyházfőnek a művei. A Mhitár Gos-féle nagy örmény törvénykönyvnek, ennek a későbbi századok folyamán más országokban is mintául szolgáló nagy munkának 34 másolatát őrzi a Matenadaran, köztük a legrégebb 1295-ből származik. A *Hűség kelepcéje* költői címet viselő jogelméleti könyv a keletre szóródott örménység kultúrájáról tanúskodik: az indiai Madraszban írták a XVIII. században; a felszabadítandó Örményország államformájául a köztársaságot jelöli meg. Jelentős száma van az idegen nyelvekből örményre fordított jogi műveknek is. Itt található ARAGÓNIAI PÉTERNEK, az Örményországban is járt domonkosrendi szerzetesnek 1445-ben leírt könyve, ez a római jognak fontos forrása. Nemcsak a Matenadaran jelentőségét, hanem az örmény nyelvnek és kultúrának a keleti országok történetében betöltött szerepét is megvilágítja az a tény, hogy pl. a kereszteshadjáratok során keletkezett antióchiai keresztény állam törvénykönyvét ófrancia nyelvről 1264-ben lefordították örményre, s mivelhogy a mű eredetije elveszett, 1876-ban a matenadarani örmény példányból lehetett csak rekonstruálni, visszafordítani mai francia nyelvre.

A földrajz tudomány is sokkal szegényebb volna a matenadarani anyag nélkül. A VII. századbéli Anani SIRAKACINAK itt őrzött műve (legjobb másolata a XIII. századból) az akkori világ legjobb földrajzi kútforrásainak alapján készült. A világon szétszóródó örmények széleskörű földrajzi feljegyzései a XV—XVIII. század különböző államairól adnak érdekes képet, kuriózum köztük egy XVI. századi verses földrajz-könyv.

A szépirodalmi műveket mintegy 540 középkori költő versei képviselik számos régi prózai művel egyetemben. Már a VII. századból fennmaradt egy 36 strofa terjedelmű világi költemény, David KERTOKH műve. A X. századbéli NAREKACI nagy műveinek másolata 1173-ból, a XII. századbéli SNORHALI verses krónikájának ránkmaradt legrégebbi szövege pedig 1284-ből származik. S még hosszasan sorolhatnók fel a szerfelett gazdag és sokrétű örmény költészetnek azokat az alkotásait, amelyek a Matenadaranban maradtak meg; csak a legkiemelkedőbbeket említjük meg: JERZNKACIT (XIII. század), NAGAST (XV. század), KUCSAKOT (XVI. század) és HOVNATANT (XVII—XVIII. század). S az idegen nyelvű anyagban olyan keleti költők műveinek igen korai másolatai szerepelnek, mint NIZÁMI, DEHLEVI, NAVÓJI, FIRDOUSZI, HAFIZ, OMÁR-KHAJJÁM, KHAGANI stb.

A bölcsélet matenadarani tárával kapcsolatban mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy az V—VII. század folyamán nagyszámú antik görög filozófiai művet fordítottak örményre, s minthogy e művek egy részének eredetije utóbb elveszett, az ókori gondolkodásnak sok egyedülálló dokumentuma már csak örmény közvetítéssel — a Matenadaranban található kéziratok alapján — rekonstruálható. Ilyen pl. ZENÓN több műve. A más nyelvekből fordított bölcséleti művek mellett természetesen örmény filozófusok eredeti művei is megtalálhatók; messzi a középkorba nyúlnak vissza.

A matematika és az orvostudomány történetének ugyancsak jelentős fejezetét adja a Matenadaran gyűjteménye. E fordítások és eredeti alkotások közül nem hagyhatjuk említés nélkül a már említett SIRAKACINAK korát sokban megelőző kozmográfiáját (VII. század, fennmaradt legrégebbi teljes másolata XVII. század) és GERACINAK a váltóláz leküzdéséről szóló, 1184-ben írt, 1279-ben másolt munkáját.

Kéziratos gyűjteményről lévén szó, külön és részletesen foglalkozhatnánk az illusztrációk, a miniatúrák, iniciálék kérdésével. De e páratlan szépségű, csodálatos élénkséggel fennmaradt gazdag anyagról csak bőséges színes reprodukciók adhatnának fogalmat. (A könyvtár külön helyiségében művész-tudósok avatott kézzel másolják a ritkaságokat.) Mindenesetre annyit megjegyezhetünk, hogy a Matenadaran gazdagon illusztrált kéziratjai az V—XVIII. század tudományos és művészeti világának valóságos képes enciklopédiáját tartalmazzák.

Mindezek az adatok a helyszíni látogatásnál lenyűgöző élményekkel telítődnek. Eláll a látogató lélekzete, amikor felhajtják előtte a tárló védőtakaróját, és megpillantja Szaák VANANDECI 887-ből, tehát a magyar honfoglalás előtti évtizedből származó kezeírását. Vagy azt a 4×3 centiméter nagyságú, 18 gramm súlyú, 104 hajszálvékony pergamenlapocskából álló naptárat, amely 1434-ben készült, és jó nagyítóval kitűnően olvasható. Vagy azt a 70×51 centiméteres, 32 kilós, 607 lapos, borjúbőrbe kötött könyv-óriást, amelyet 700 évig őriztek egy kolostorban, mígnem az első világháború örmény-üldözésekre a törökök elől menekülő két asszony kalandregénybe illő viszontagságok közepette mentette meg az elnéptelenedett kolostorból.

A Matenadaran gyűjteménye gazdag tárháza a legkülönbözőbb irányú tudományos kutatásnak, és egészen biztos, hogy még számos meglepetést tartogat.

RADÓ GYÖRGY

A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdettől napjainkig. A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia történetének száalai a XVI. századi humanista orvos-költő SAMBUCUS János (1531—1584) több ezer kéziratot és nyomtatott könyvet felölő bibliothekájához, illetve ennek a velencei San Marco könyvtárban őrzött kéziratos jegyzékéhez vezetnek. A világhírű polihisztor hatalmas kézirat- és könyvgyűjteményre tett szert, s ezek között a művek között az orvostudomány és a gyógyszerészet

gazdagon volt képviselve. A bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött gyűjteményének jegyzéke (*Bibliotheca clarissimi viri Joannis Sambuci Catalogus librorum*) azonban nem került a tudományos élet vérkeringésébe, mert nyomtatásban csak három századdal a nagy humanista bibliofil halála után jelent meg (*Bibliotheca Joannis Sambuci. Scripsit et catalogum anni 1587 edidit Paulus GULYÁS. Bp. 1941.*).

A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdete a XVIII. században megindult anyaggyűjtő munkákra megy vissza: elsősorban a bibliográfia első mesterének, CZVITTINGER Dávidnak 1711-ben kiadott latin nyelvű *Specimen Hungariae literatae virorum eruditione clarorum natione Hungarorum*-áig és ezt követően BOD Péter már magyar nyelven készült *Magyar Athenás*-áig (1766). Az ő műveik azok az ősforrások, amelyek alapján és a saját kutatásai nyomán WESZPRÉMI István (1723—1799) elkészítette még ma is használt *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* c. első magyar orvosi bibliográfiáját. Ezzel a három részben, 4 kötetben Lipcsében, majd Bécsben megjelent bibliográfiával (Centuria I—III. 1774—1787) indult el útjára a magyar orvosi bibliográfiáírás. Hogy WESZPRÉMI munkája milyen hatással volt a korabeli orvosi kutatásra, és hogy külföldön mennyire becsülték, mutatja a negyedik kötetnek a bécsi kiadótól származó utószava, amely szerint Magyarországnak WESZPRÉMI azt jelentette, amit Németországnak a jénai egyetem világhírű anatómiaprofesszora, Adolf Friedrich HAMBERGER. WESZPRÉMI széleskörű s ma még kiadatlan levelezése bizonyítja, hogy kapcsolatban állott a többek között Gerhart VAN SWIETENNEL, a Hollandiából Bécsbe kerülő udvari könyvtárossal és zseniális orvossal, majd PEKEN Keresztéllyel (1730—1779), a magyar származású híres orosz katona-sebészorvossal. WESZPRÉMI bibliográfiai gyűjtése azonban kizárólag orvostörténeti érdekű, bár inspiratív hatása még ma is jelentős, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy megindult művének magyar nyelvű fordítása, s tudósegyénisége a hazai orvostudományi kutatások centrális alakja lett: elkészült új életrajzi monográfiája, s kiadásra váró levelezéséből és naplójából is közöltek részleteket.

Az újabb magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfiák történeti áttekintését abban a sorrendben mutatjuk be, ahogy azok a hazai bibliográfiai irodalomban jelentkeztek. Az első modern értelemben vett magyar orvosi bibliográfia az általános orvostudomány köréből merítette anyagát. Nem par excellence orvosi bibliográfiának készült, de rendkívül gazdag általános orvostudományi és -történeti címanyagot tartalmaz a jeles magyar bibliográfus, SZINNYEI József *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium*a c. bibliográfiájának második, a természettudomány és a matematika körébe vágó része: 1876-ban kiadott I. (egyetlen) kötete az 1778 és 1874 között megjelent hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítőkből található cikkek feldolgozása. A szerzők és címszók szoros betűrendjében állította össze: beosztásában mintául a Royal Society által kiadott *Catalogue of scientific papers* (1867—72) bibliográfiát tekintette. SZINNYEI 23 orvosi folyóiratot, ill. szaklapot dolgozott fel.

Az első szakszerű orvostudományi bibliográfia FEKETE Lajos (1834—1874) orvosdoktor, orvostörténész nevéhez fűződik: *Magyar orvosi könyvészet 1848—1874-ig* c. kéziratos bibliográfiájával a magyar szabadságharcban is résztvevő HAMARY Dániel katonaorvos által kítűzött jutalmat nyerte 1875-ben a magyar orvosok és természettudósok vándorgyűlésén. Az azóta elkallódott bibliográfiáról sajnálatosan azt sem tudjuk, hogy kronológiusan vagy szisztematikusan dolgozta-e fel anyagát. Az első, már nyomtatásban is megmaradt orvostudományi bibliográfia szerzője MAINZER János kolozsvári orvosprofesszor (1828—1903), műve: *A magyar orvostudományi irodalom 1770-ig*. Ez a 32 lapos füzet régi magyar orvosok, orvosi és botanikai művek időrendben haladó bibliografikus és annotált feldolgozása. Az 1885-ben megjelent füzet korának színvonalát is alig éri el.

Az általános orvostudomány legjelentősebb korai bibliográfiai forrásai azok a sorozatos kiadványok, melyeket a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egylet Orvos-Természet-

tudományi szakosztálya adott ki *A magyar orvosi szakirodalom 1878—1902. évben* címmel. Ezek a jegyzékek 1879-től 1889-ig az előző év magyar orvostudományi szakirodalmát ölelik fel az *Orvos-Természettudományi Értesítő* c. folyóiratban. (Az 1890—1900. évfolyamok címe már *Értesítő az Erdélyi-Múzeum Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából.*) Az összeállítók sorában jeles orvosok is szerepeltek, mint KENYERES Balázs és HOOR Károly. A szakokra bontott bibliográfia külön szerzői névmutatót nem tartalmaz. A feldolgozott hazai szakfolyóiratok felsorolása a bibliográfia egyik fejezete.

Az újabkori orvostudományi bibliográfia a HÖGYES Endre orvosprofesszor szerkesztésében megjelent, a magyar állam ezeréves fennállását ünneplő műben található; címe: *Emlékkönyv a budapesti kir. m. tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Ebben két igen alapos, hiteles adatokat tartalmazó bibliográfiát állítottak össze: az *Elhunyt orvosok rövid életrajza arcképpel és a tanárok irodalmi dolgozatainak címjegyzékével.* A második bibliográfiai résznek *A milleniumkor működő tanárok rövid életrajza és irodalmi munkássága* a címe. Mindkettő a budapesti orvostudományi kar irodalmi munkásságára vonatkozó gazdag adattár.

Az első rendszeres, önálló könyvként megjelent orvostudományi bibliográfia szerzője a budapesti orvostudományi kar tudós professzora, GYÖRY Tibor (1869—1938). Művének címe: *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472—1899* (a Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek a kimutatása). A bibliográfia alapos, jól használható segédkönyv, címléírásai azonban ma már erősen hiányosak, és kiegészítésre szorulnak. A jegyzék egyébként a hazai orvosi szakkönyvek szakosított bibliográfiája, az egyes részekbe tartozó művek a szerzők nevének betűrendjében. Az anyagot 9 főszakba osztotta, melyek a következők: biologia, patologia, terapia generalis, patologia et terapia applicata, medicina publica, historia medica, scripta periodica, medicina veterinaria, varia. A bibliográfia használatát általános névmutató könnyíti meg. GYÖRY Tibor bibliográfiai gyűjtését folytatni kívánta, s ezért — előző művétől függetlenül — összeállította a magyar orvosi irodalom könyvészetét az 1904-től 1910-ig terjedő időszakra is. Ezek a *Magyar Orvosi Archivumban* és különnyomatoként jelentek meg. A szakokon belül a szerzők nevének betűrendjében hozza a hazai szakfolyóiratokban megjelent dolgozatok címanyagát. Ez az orvosi repertórium mintegy az *Erdélyi-Múzeum Egylet Értesítőjében* kiadott és 1902-ben lezárt bibliográfia folytatásának tekinthető.

Jelentős orvostudományi anyag található a *Magyarország orvosainak évkönyve és címtára* c. évről évre folyamatosan megjelent kiadványban. Az első KELEN József összeállításában 1900-ban *A hazai orvosirodalom az 1899. évben* címmel. Ez a bibliográfiai vállalkozás 1920-ig élt, a szerkesztők személye egyébként elég gyakran változott. Kizárólag a hazai magyar nyelvű irodalmat vették figyelembe.

A magyar orvostudományi irodalom eddigi legnagyobb összefoglalása: PELESKEI Lajosnak az általános orvostudomány körébe vágó hatalmas bibliográfiai gyűjtése kéziratban. Amint bevezetése mondja: „nem ölel fel meghatározott időtartamot, és . . . a teljességet sem biztosítja, de általában a XIX. század második felétől kezdve . . . dolgozza fel a magyar orvosi irodalmat és a gyűjtést az 1947. évvel zárja”. Kiterjeszkedik mind az önállóan megjelent művekre, mind a folyóiratcikkekre. Kb. 6100 szerzőtől mintegy 40 000 közleményt gyűjtött össze. A bibliográfia két részre oszlik. Az első rész 21 szakmai csoportban közli az adatokat, a második pedig a szerzők betűrendjében sorolja fel a közleményeket. Mindkét részben egy-egy csoporton belül a művek időrendben következnek.

1957-ben indult meg a *Magyar Orvosi Bibliográfia*, amely kezdetben havonként, a következő évtől kezdve negyedévenként jelenik meg. Kurrens bibliográfiaként teszi közzé a magyar szerzők hazai és külföldön megjelent orvosi tárgyú műveit, valamint a Magyarországon megjelent külföldi szerzőktől származó orvosi munkákat. Beosztása az

orvostudománynak megfelelő szakrend. Anyagát könyvek, könyvrészletek és folyóirat-cikkek szolgáltatják. Az egyes füzetekben névmutató van, az 1957—58-i évfolyamokhoz egyesített név- és tárgymutató jelent meg. A sorozat megindítója az Orvostudományi Dokumentációs Központ volt, ma: Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ adja ki.

Az egyes orvosi szakágazatok közül 1895-ben jelent meg az első, a szemészet körébe vágó szakbibliográfia SCHULEK Vilmos összeállításában *A budapesti kir. m. tudományegyetem szemklinika orvosi személyzetének irodalmi működése az utolsó 25 év alatt* címmel. Ezen kívül Grósz Emil szemészprofesszor *A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem I. számú szemklinikájának munkássága az 1904—1930-ig terjedő negyed század alatt* c. 1930-ban megjelent könyvének végén található bibliográfia. Kéziratban vár megjelenésre VÁRY István szemészeti bibliográfiája 1944-ig. Betűrendben és tárgyszó szerint közli a cikkek és a szemésztársaság ülésein elhangzott előadások bibliográfiai adatait. Megjelenés alatt van VÁRY és BETKÓ szemészeti könyvészetének 1945—1960-ig terjedő része.

Belgyógyászati bibliográfiát SZÉKÁCS Béla állított össze az 1888—1896 évekről a *Gyógyászat* c. szaklapban. A magyar rheuma irodalomnak is akadt bibliográfusa BILKEI PÁP Lajos, DE CHATEL Andor és ILLÉNYI András személyében. Az *Ungarische Rheumaliteratur* c. kiadványban 47 magyar szerző 1922 és 1928 között hazai szakfolyóiratokban megjelent műveinek adatait és a közlemények kivonatát tartalmazza német nyelven. Az 1929—1937 közötti évek anyaga az előbbi mű folytatásaként jelent meg, ebben 62 magyar szerző közleményeinek kivonatát adják.

A gyermekgyógyászat első bibliográfiái számbavevője TORDAY Ferenc. *A gyermekgyógyászati irodalom 1899-ben* c. munkája a *Klinikai Füzetekben* és különnyomatként jelent meg 1900-ban. PREISCH Kornél *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz évét* gyűjtötte össze, s az 1950-ben jelent meg: 2830 közleményben 12 magyar és 20 külföldi folyóirat magyar vonatkozású anyagát dolgozta fel. Legújabban az Orvostudományi Dokumentációs Központ *Speciális témabibliográfia* c. sorozatának első füzeteként jelent meg *A gyermekbénulás válogatott magyar bibliográfiája* (1958). Ugyane sorozatnak 11. számaként 1960-ban adták ki *A magzati károsodások válogatott bibliográfiáját* BENYÓ Endre összeállításában.

A nőgyógyászat bibliográfiáját TEMESVÁRY Rezső 1904-ben állította össze a *Magyar gynäkologiai bibliográfia és repertórium 1904-ig* címmel. Magyar szerzők monográfiáit és hazai szakfolyóiratokban közölt nőgyógyászati dolgozatait sorolta fel a szerzők nevének betűrendjében: 1792 adatot tartalmaz. A *Magyar Nőorvosok Lapjában* WEININGER Antal *Az 1937. évi francia nőgyógyászati irodalom bibliográfiáját* készítette el. A *Speciális témabibliográfia* 2—3. számaként jelent meg *A szülés alatti fájdalomcsillapítás bibliográfiája* (1958).

Értékes nőgyógyászati bibliográfiát állított össze HINTS Elek kéziratos jegyzékében; 1925-ig gyűjtötte össze az adatokat. A munka két részből áll: az elsőben a szülészeti, a másodikban a nőgyógyászati anyagot nyújtja részletekben csoportosításban. Kéziratok bibliográfiájának elkészültek a folytatásai is, ezek megjelenés alatt vannak: az 1926—1944-ig terjedő részt BÓKAY János, az 1945—1960-as évek anyagát felölelő részt GOSZLETH Tibor állította össze. A magyar nőgyógyászat új szempontú bibliográfiai feldolgozásai az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában jelennek meg.

A magyar állatgyógyászatnak¹ is elkészült a témabibliográfiája [MAGYARY-] KÓSSA Gyula összeállításában, a *Magyar állatorvosi könyvészet 1472—1904*. Nemcsak a

¹ A teljesség kedvéért állítottuk be ezt a szakterületet is a fejlődés menetébe.

hazánkban megjelent magyar és idegen nyelvű nyomtatványokat gyűjtötte egybe, hanem művébe mindazt fölvette, amit akár magyar szerzők külföldön írtak, akár a hazai viszonyokra vonatkoztak.

A fül-, orr- és gégeszeti bibliográfia első terméke 1906-ban DONOGÁNY Zakariás és LIPSCHER Sándor összeállításában: *Magyar orr- és gégegyógyászati bibliográfia és repertórium 1903-ig*. Az önálló munkákon kívül 20 magyar orvosi folyóirat anyagát dolgozták fel a szerzők nevének betűrendjében. Ma már nem használják, mert a hús évvel később megjelent KELEMEN György-féle *Magyar fül- orr- gégeszeti bibliográfia* sokkal jobb és tudományosabb munka. Megemlíthető még e szakterületen BORBÉLY Sándor 1924-ben kiadott *A magyar siketnéma-oktatás bibliográfiája és adatgyűjteménye 1920 végéig*. Legújabbban LÁNG Istvánné gyűjtése jelent meg a *Speciális témabibliográfia* sorozatban: *A magyar-országi vestibuláris kutatás és klinikai munkásság bibliográfiája* (1960).

A gyógyszerészet bibliográfiája: MATOLCSY Miklós *Könyv- és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerész munkákról* a *Gyógyszerész* hetilapban 1910-ben látott napvilágot. Könyvekre és folyóiratcikkekre egyaránt kiterjed. Hasznos forrásként említhetjük HORVÁTH Jenő e tárgykörbe vágó dolgozatát a magyar doktorgyógyászatról (a Magyar Gyógyszertudományi Társaság 1934. évi értesítőjében és különnyomatként).

Az urológiai irodalom értékes bibliográfiákkal dicsekedhetik. Rendszeres magyar urológiai könyvészet az 1926-os évtől kezdődően 1942-ig a következő szakfolyóiratokban jelent meg: az 1926—1931-ig terjedő év anyaga ADLER—RÁCZ Antal összeállításában a *Zeitschrift für Urologie* (Leipzig) 1928., majd az 1930—1933. évfolyamában, az 1934. és 1936. év anyaga MINDER Gyula feldolgozásában az *Urologia* (Treviso) szakfolyóirat 1935., ill. 1937. évfolyamában, az 1938—1940. évek anyaga DEUTSCH Imre jegyzékéent a *Magyar Urologia* 1938—1941. évfolyamában; az 1941—1942. évek anyagát PITROLFFY-SZABÓ Béla gyűjtötte össze a *Magyar Urologia* 1943. évfolyamában. A külföldi irodalmakkal való kapcsolatoknak hasznos forrásai BABICS Antal *Áttekintő referátum az 1938. évi külföldi urológiai irodalomból* c. dolgozata az *Orvosképzésben* (1939), majd PALÓCZ István és WODZIK Kálmán összeállításában *A szovjet urologia 1949. évi közleményei a Klinikai Értesítőben* (1949). A magyar urológiai irodalom retrospektív bibliográfiáját 1959-ben adta ki egy hatalmas kötetben az Orvostudományi Dokumentációs Központ. Összeállítója RÉNYI-VÁMOS Ferenc vezetése alatt a Budapesti Orvostudományi Egyetem Urológiai klinikai csoportja. Ez a kitűnően szerkesztett bibliográfia szakcsoportok szerint és azokon belül kronológikus sorrendben tárta fel a 3567 adatot tartalmazó gyűjtést, melyhez általános névmutató és a felhasznált folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke csatlakozik.

Mint specialitást említjük meg SCHMID Gyulának *Az első magyar sportorvosi tanfolyam előadásai* című gyűjteményes munkában kiadott jegyzékét a *Sportorvosi irodalomról*. (1931-ben a Testnevelési Főiskola kiadásában jelent meg.)

A balneológiai bibliográfia terén is széleskörű szakmunkákra támaszkodhatunk, sajnósa nem a legtudományosabb eredményekre. Elég hevenyészett ilyen jellegű összeállítás a Fővárosi Könyvtár kiadta *Buda és Pest fürdőinek irodalma* (1933). Inkább a propagandacélt szolgálta DORNYAI Béla *A keszthelyi Hévíz ismertetése* (1941) c. füzetkéje. Ehhez adalékként kapcsolódik POLZEL Jenő *Kiegészítés Hévíz irodalmához* c. munkája a *Balatonai Szemlében* (1944) és különnyomatban is. Mindezeknél rendszeresebb SÁNDOR Róbert összeállítása *A magyar balneológiai irodalom jegyzéke 1900—1956-ig* a *Magyarország ásvány- és gyógyvizei* c. gyűjteményes műben (1957). Feldolgozása szisztematikus.

A közegészségügynek KERTÉSZ János az első bibliográfusa, aki *A magyar közegészségügy bibliográfiája 1925—1935* c., a *Közegészségügyi Értesítő* 1936. évfolyamában

és 1939-ben különnyomatban is megjelent munkájával indította útjára ennek a szakterületnek a feldolgozását. Könyvésze a népszerű ismeretterjesztő cikkeket öleli fel. KERTÉSZ János bibliográfiájánál szakszerűbb és rendszeresebb közegészségügyi könyvészeket állított össze ZNAKOVSKY Emma. Első könyve: *A közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920 utáni évekből*. Az 1941-ig feltárt anyag *A mai magyar egészségügyi közszolgálat* c. munkában és különnyomatként jelent meg (1942). A jegyzék szakosítva s azon belül a szerzők nevének betűrendjében készült. ZNAKOVSKY Emma második hasonló jellegű munkája: *Közegészségügyi bibliográfia 1945—1954* címmel 1959-ben az Országos Közegészségügyi Intézet kiadásában került forgalomba. Ezt is szakosítva közli, a szakokon belül azonban időrendben. A bibliográfiát jól használható általános névmutató zárja.

A sebészeti irodalomról készült bibliográfia az urológiai könyvészet mellett a legértékesebb hazai orvostudományi szakmű. Összeállítója NOVÁK Ernő, címe: *A magyar sebészirodalom bibliográfiája 1900—1935*. Alcímei: a sebészt érdeklő folyóirat-közlemények (1908—1938), valamint az orvosi könyvek és orvosi monográfiák (1900—1938). Az 1939-ben a Magyar Sebésztársaság gondozásában kiadott bibliográfia kb. 25 000 adatot tartalmaz, szakrendben csoportosítja anyagát, és az egyes részzakokon belül időrendi sorrendben. A műhöz jól használható tárgy- és szerzői névmutató járul. Ma is hasznos segéd-eszköze az orvostudományi kutatásnak. Sajtó alatt van az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában a *Speciális témabibliográfia* sorozat egyik köteteként a magyar aneszteziológia bibliográfiája.

Az első kórházi bibliográfiát GORTVAY György állította össze a *Magyar Kórház* 1939-i évfolyamának első számában. A bibliográfia rövid és magvas bevezetőjében az összeállító áttekintette a legfontosabb forrásokat, majd néhány, a könyvészetrel kapcsolatos szempontra mutatott rá, így többek között megemlítette: „a jövőben a bibliográfiai feldolgozás állandó kiegészítését oly módon kívánja biztosítani, hogy a Magyar Kórház minden új évfolyamának első számában folytatólagosan közzéteszi az előző év kórházirodalmi termését” (ez az óhaj azonban nem valósult meg!). Ezután adja a kórházi irodalmat tíz csoportban.

A fogászatnak is megvannak a speciális bibliográfusai. A *Fogorvosok Lapja* 1941. évfolyamában és különnyomatként jelent meg DOBRZYNIĘCKI Árpád kis könyvésze *Museum scripturarum medicinalium* címmel. Ennél sokkal komolyabb anyagot tárt fel FRANKL Zoltán *Szájsebészeti bibliográfiája* (az *Orvosok Lapjának* kiadásában), melyben 1830—1947-ig gyűjtötte össze a szerzők betűrendjében, s azon belül kronológikusan a témára vonatkozó adatokat. HUSZÁR György *Magyar fogászati bibliográfiája* rendszere-sebb munka. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 1956-i évfolyamának első számában és különnyomatban is megjelent. Magyar és külföldi magyar szerzőktől származó monográfiákat sorolt fel 12 fejezetben, 300-nál több önálló művet. Külön fejezet a magyar dentista folyóiratok jegyzéke.

Végül említsük meg ZSAKÓ István és JOÓ István kiadásra váró értékes ideg- és elmegyógyászati bibliográfiáját.

Az 1945 utáni időszak orvostudományi bibliográfiája terén az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ (előbb: Orvostudományi Dokumentációs Központ) hivatásszerű munkát végez: elsősorban kiadványaikra és sorozataikra gondolunk, így a *Magyar Orvosi Bibliográfia*, a *Speciális témabibliográfia* és a *Szovjet Orvostudományi Bibliográfia* c. sorozatok kiadására; végül hasznos még az 1959-ben indult *Nemzetközi Orvostudományi Bibliográfia* sorozat is, mely csak 1960 végéig jelent meg. Tervbe vette a magyar orvostudományi irodalom 1945 és 1960 közötti időszakának valamennyi orvosi szakterületre kiterjedő teljes bibliográfiai összeállítását és megjelentetését évenként 4-5 kötetben, de ugyanúgy tervezik az egyes tudományágak retrospektív

anyagának tervszerű feldolgozását is. E munkaterv alapján nemrégén megjelent az 1945-től 1956-ig önállóan kiadott magyar orvosi művek bibliográfiája, s rövidesen megjelenik a már említett két szülészeti, továbbá szemészeti és aneszteziológiai bibliográfia, 1961-ben elkészül és megjelenik még a fül-, orr- és gégegyógyászati, fogászati és bőrgyógyászati bibliográfia is. Ezek egyébként az utolsó 15 év irodalmát tartalmazzák, a korábbi időszak feldolgozására csak e korszak teljes feltárása után kerül sor.

KOZOCSA SÁNDOR

Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához*. Mint ismeretes, a cirillbetűs címek könyvtári és dokumentációs célokból történő átírását az MSZ 3394—51 jelzésű szabvány szabályozta először, 1951 októberében. Ez a szabvány azonban csupán az orosz, ukrán, bolgár és szerb nyelvű kiadványokra vonatkozik; ezen a négy nyelven kívül csupán az óegyházi szláv és a cirillbetűs román szövegek eltérő betűinek átírását közli. Nem kétséges, hogy az a translitterálási előírás 1951-ben teljesen kielégítő volt, hiszen az említett szláv nyelveken kívül akkoriban alig került könyvtárainkba más cirillbetűs könyv. Az eltelt nyolc év alatt azonban kibővült a cirillbetűs szavak átírási szükséglete. Egyrészt ugyanis a régi négy cirillbetűs élő szláv nyelv helyett hat nyelvvel kellett egyre inkább a könyvtáraknak számolniuk: a bjelorusz és — bár jóval kisebb mértékben — a makedón nyelv is szerepelni kezdett könyvtáraink állományában.

Ugyanekkor — s ez a nehezebb probléma — a Szovjetunió nem szláv nemzetiségeinek és a Mongol Népköztársaság keleti mongol nyelvű népének cirillbetűs kiadványai is egyre inkább problémát kezdenek okozni a címleíróknak. Ezeknek a nyelveknek az orosztól eltérő hangjait a cirillbetűkből szerkesztett betűformák jelölik. Átírásuknál sem a cirillbetűk nemzetközi átírási szabványát, sem a nemzetközi fonetikai átírást nem fogadhatjuk el kritika nélkül: az előbbi sokszor igen távol áll a magyar ABC jelölésmódjától, az utóbbi viszont igen sok, a latin betűírásban egyáltalán nem használatos transzkripciós jelet tartalmaz. Pedig az átírás problémáját ezeknél a nyelveknél is meg kell oldanunk, hiszen a növekvő kulturális és gazdasági kapcsolatok folytán nem csupán szótárak és nyelvkönyvek jutnak el hozzánk, hanem szépirodalmi és tudományos alkotásaik, valamint ipari és mezőgazdasági szakmunkáik is.

A nem szláv cirillbetűs nyelvek elsősorban a következő nyelvcsaládokhoz tartoznak:

1. *Indoeurópai* (moldvai román, ukrainai görög, oszét, tadzsik, cigány stb.)
2. *Finnugor* (karjalai, manysi, hanti, marij, udmurt, komi, mordva stb.)
3. *Szamojéd* (nyenyec, jurák stb.)
4. *Észak-ázsiai* (csukes, korják, kamsadál, jukagir stb.)
5. *Kaukázusi* (abbáz, lezg, láz, nahicseván, kabardin stb.)
6. *Mandzsú-Tunguz* (evenki, mandzsú stb.)
7. *Mongol* (kalmük, burját, kalka stb.)
8. *Török-Tatár* (kazák, kirgiz, turkmén, üzbég, azerbajdzsán, csuvas, baskír stb.)

* Az itt következő két cikket a szerkesztőség mint a transzkripció, illetve a translitteráció bonyolult kérdéseire a nyelvtudományi kutatás területéről érkezett értékes hozzászólást közli. Annál is inkább megérdemlik, hogy a könyvtárosok foglalkozzanak és esetleg vitába bocsátkozzanak velük, mert a jelenlegi hazai gyakorlat könyvtári szempontból is felvet még megoldatlan vagy revízióra szoruló kérdéseket.

Ismeretes, hogy a finnugor és szamojéd nyelveket általában az uráli nyelvcsaládba, a mandzsú-tunguz, mongol és török-tatár nyelveket pedig az altáji nyelvcsaládba sorolja a kutatók legnagyobb része, sőt, különösen régebben, ezt a két nyelvcsaládot is közös „ural-altáji” néven tartották számon. Mindenesetre ezek a nyelvek közelebről vagy távolabbról rokonok a magyar nyelvvel, és különösen az altáji nyelvek a Szovjetunió lakosságában a legszámosabb nem szláv elemet képviselik. Éppen ezért átírásuk kidolgozása fokozottabban fontos, mint például a kaukázusi vagy észak-ázsiai nyelveké.

A jelen cikkben a mongol és török-tatár nyelvek közül választottunk ki egyet-egyét részletesebb átírási vizsgálat céljából, nevezetesen a tulajdonképpeni mongol (keleti mongol, kalka-mongol), illetve a baskír nyelvet. Ezek címátírási megoldásai, kellő változtatásokkal, talán hasznosak lehetnek más altáji nyelvű anyag címleírásában is.

I. *Mongol nyelv.* A mongol nyelv azok közé az írásbeliséggel régebben is rendelkező nyelvek közé tartozik, amelyeknek korábbi bonyolultabb írásrendszerét a jóval egyszerűbb cirillbetűs rendszerrel cserélték fel. Itt tehát a népi forradalom nyomán bekövetkezett írásváltoztatás az írásbeliség nagymérvű demokratizálódását, általános kiterjesztését jelentette. Ez természetszerűleg az analfabétizmus teljes felszámolását fogja eredményezni.

A mongol cirillbetűs szavak átírása aránylag nem okoz nagy problémát a magyar címátírásban. 35 betűje között mindössze kettő akad, amely az oroszban ismeretlen: az θ , θ , mely a magyarban is meglévő θ hangot jelöli, és az Ψ , Ψ , melyet az \ddot{u} hang jelzésére használnak. (A címleírónak természetesen vigyáznia kell, hogy ne tévessze össze az θ -t az 1917 előtti orosz (és egyéb szláv nyelvű) szövegek θ , azaz „Fita” betűjével, mely szlávban a görög eredetű szavak F hangját jelölte. Hasonlóképpen arra is vigyáznia kell, hogy ne tévessze össze az Y -t az y -val, mely természetesen a mongolban és az oroszban egyaránt az U hangot jelöli.)

Szerény javaslatom, hogy a finnhez és törökhöz hasonlóan, e távoli rokonyelvünk átírásánál is hagyjuk meg az \hat{O} , \hat{U} betűjelölést, amint azt a nyelvészeti szakirodalom is régóta cselekszi. Ne kísérletezzünk az idegen eredetű Oe és Ue megoldással.

A mongol ABC többi betűje az oroszszal azonos alakú, azzal az eltéréssel, hogy a E , e mindig eltér a \hat{E} , \hat{e} írásától; a mongol Jo hangkapcsolat ugyanis nem redukálódik sohasem Je -vé, mint ez az oroszban megtörténik, és mind eredetében, mind jelenlegi alkalmazásában a Je -től teljesen különálló fonéma. Ezért indokoltnak vélném, hogy a Ju -hoz és a Ja -hoz hasonlóan kétjegyű hangcsoportnak írjuk át, ne pedig az orosznál megszokott módon translitteráljuk.

Az Bl , bl átírása az oroszhoz hasonlóan \hat{U} lehet, s így előáll az a helyzet, hogy két mongol betűt (Bl , bl , ill. Y , y) egyaránt \hat{U} -vel adunk vissza. Természetesen a két hang nem azonos, de az így elkövetett hiba még mindig jóval kisebb, mint ha a mongol Je és Jo hangokat az orosz szavak átírásánál megszokott E -vel adnánk vissza. Megjegyezzük még, hogy a \hat{H} , \hat{h} szókezdő mássalhangzóként csak idegen nyelvű szavakban fordul elő, akárcsak az oroszban. Az $Ш$, $ш$, \mathcal{B} , \mathcal{b} , bl , bl és B , b betűk mongol szavakban sohasem szerepelnek a szó elején, tehát a mongol szótárakban az $Ш$ betű után közvetlenül az \mathcal{E} betű következik. Ez utóbbit a magyarban E -nek vagy \hat{E} -nek írhatjuk át.

II. *Baskír nyelv.* A baskír nyelv cirillbetűs ABC-jét régebbi arab és latinbetűs kísérletek után teremtették meg, tehát ugyancsak nagyfokú egyszerűsítést, a kulturális forradalom kiszélesítését szolgálta. A baskír cirillbetűs írás megteremtői igen nagy fonetikai precizitásra törekedtek, s ez meg is látszik a betűk nagy számán, hiszen a baskír ABC 42 betűből áll.

Az oroszról eltérő baskír betűalakok a következők:

1. *Magánhangzók* : $\left. \begin{array}{l} E, e : JE \\ \tilde{E} \tilde{e} : JO \\ \Theta \theta : \ddot{O} \\ Y y : \ddot{U} \end{array} \right\} \text{Lásd a mongol \u00c1BC bet\u00fcit.}$

$\partial \partial : e$ Az orosz\u00f3l is ismert „SW\u00c1”, melynek nemzetk\u00f6zi fonetikus \u00e1t\u00edr\u00e1sa \u00e9ppen ez a bet\u00fcforma. A magyar \u00e1t\u00edr\u00e1s c\u00e9ljaira tal\u00e1n a román $\u00c1$ lenne a legmegfelel\u00f6bb, de megoldhat\u00f3 az \ddot{O} bet\u00fcvel is, mert a hang v\u00e9geredm\u00e9nyben a bolg\u00e1r \mathcal{B} hanggal azonos, amelyet \ddot{O} bet\u00fcvel \u00edrunk \u00e1t. Term\u00e9szetesen sz\u00e1molnunk kell az θ \u00e9s ∂ \u00e1t\u00edr\u00e1si jeleinek egybees\u00e9s\u00e9vel, de ez k\u00f6r\u00fclbel\u00fal csak olyan fonetikai hiba, mint az Y \u00e9s az BI hangok k\u00f6z\u00f6s, \ddot{U} -vel t\u00f6rt\u00e9n\u00f5 \u00e1t\u00edr\u00e1sa.

Megeml\u00edthetj\u00fcnk m\u00e9g, hogy a speci\u00e1lis bask\u00edr \ddot{e} , \ddot{o} , \ddot{b} , \ddot{y} , a hangok nem jelentenek \u00e1lland\u00f3 grafikai k\u00fcl\u00f6nbs\u00e9get, csak nyelv\u00e9szeti munk\u00e1kban szerepelnek \u00f3n\u00e1ll\u00f3 jel\u00f6l\u00e9s gyan\u00e1nt. Ez\u00e9rt a c\u00edml\u00e9\u00edr\u00e1sban \u00e1ltal\u00e1ban nem okoznak k\u00fcl\u00f6n probl\u00e9m\u00e1t.

2. *M\u00e1ssalhangz\u00f3k* : F, F : er\u00f3teljesebb hang, mint az orosz Γ, γ , s k\u00e9pz\u00e9s\u00e9n\u00e9l nem a nyelv k\u00f6zepe, hanem annak h\u00e1ts\u00f3 r\u00e9sze \u00e9rintkezik a sz\u00e1jpadl\u00e1ssal. \u00c1t\u00edr\u00e1s\u00e1ra a GH jel\u00f6l\u00e9st ajánlan\u00e1m.

K, κ : \u00fcgy viszonylik az orosz K -hoz, mint a bask\u00edr F az orosz Γ -hez. \u00c1t\u00edr\u00e1s\u00e1ra a KH jel\u00f6l\u00e9st lehetne haszn\u00e1lni.

\mathcal{Z}, \mathcal{z} : fogk\u00f6zi (interdent\u00e1lis) hang, az angol z\u00f6ng\u00e9s Th -nak (nemzetk\u00f6zi fonetikai \u00e1t\u00edr\u00e1sban: \mathcal{z} -nak) felel meg. Jel\u00f6l\u00e9s\u00e9re a teljesen azonos hangot kifejez\u00f5 alb\u00e1n DH -t tartan\u00e1m a legmegfelel\u00f6bbnek.

\mathcal{C}, \mathcal{c} : az el\u00f6bbi hang z\u00f6ng\u00e9tlen p\u00e1rja (a nemzetk\u00f6zi fonetikai \u00e1t\u00edr\u00e1sban: \mathcal{t}), melyet legc\u00e9lszer\u00fcbben az angol, illetve az alb\u00e1n TH -val \u00edrhatn\u00e1nk \u00e1t.

h, h : az \u00fcgynevezett eur\u00f3pai H hangnak felel meg. A sz\u00f3kezd\u00f5 \mathcal{C} helyett is legink\u00e1bb ezt haszn\u00e1lj\u00e1k. Magyar \u00e1t\u00edr\u00e1sra a H bet\u00fc\u00f6t javasoln\u00e1m, m\u00e9g ha az orosz X bet\u00fc H \u00e1t\u00edr\u00e1s\u00e1t\u00f3l \u00edlym\u00f3don nem is tudn\u00e1nk megk\u00fcl\u00f6nb\u00f6ztetni.

H, h : az orosz $H\Gamma$ (nemzetk\u00f6zi fonetikai \u00e1t\u00edr\u00e1sban: η) hangot adja vissza. Szer\u00e9ny v\u00e9lem\u00e9nyem szerint az oroszhoz hasonl\u00f3an mi is NG -vel tudn\u00e1nk \u00e1t\u00edrni legink\u00e1bb.

Befejez\u00e9s\u00fal csak annyit szeretn\u00e9k megjegyezni: javasolt megold\u00e1sainkb\u00f3l l\u00e1that\u00f3, hogy a translitter\u00e1l\u00e1st el\u00f3nyben r\u00e9szes\u00edtj\u00fcnk a transzkripci\u00f3val szemben, de ahol sz\u00fcks\u00e9ges, az el\u00f6bbit kib\u00f3v\u00edtj\u00fcnk az ut\u00f3bbi szempontjai szerint. \u00dcgy gondoljuk, az \u00e1ltal\u00e1nos c\u00edml\u00e9\u00edr\u00e1si gyakorlatban \u00edgy \u00e9rhet\u00f5 el legjobban, hogy a nem szl\u00e1v nyelvek cirillbet\u00fcs sz\u00f3vegeinek \u00e1t\u00edr\u00e1sa lehet\u00f3leg megmaradjon a magyar \u00c1BC hat\u00e1rai k\u00f6z\u00f6tt.

MOLN\u00c1R N\u00c1NDOR

A cirillbet\u00fc s c\u00edmek \u00e1t\u00edr\u00e1s\u00e1nak n\u00e9h\u00e1ny k\u00e9rd\u00e9se. Az \u00e1t\u00edr\u00e1s probl\u00e9m\u00e1i a k\u00f6nyvt\u00e1ri \u00e9s dokument\u00e1ci\u00f3s munka m\u00e9g nem kiel\u00e9g\u00edt\u00f5en megoldott k\u00e9rd\u00e9sei k\u00f6z\u00e9 tartoznak vil\u00e1gszerte. Pedig a transzkripci\u00f3, illetve a translitter\u00e1ci\u00f3 szil\u00e1rd alapon nyugv\u00f3 egys\u00e9ges \u00e9s megb\u00edzhat\u00f3 rendszer\u00e9nek megteremt\u00e9s\u00e9t egyes orsz\u00e1gokon bel\u00fal \u00e9s nemzetk\u00f6zi viszonylatban a gyakorlati \u00e9let k\u00f6vetel\u00f5en s\u00fcrg\u00e9ti. A szovjet nyelv\u00e9szek tudat\u00e1ban vannak e feladat fontoss\u00e1g\u00e1nak, s a *Voprosz\u00fal Jaz\u00falkoznanija* c. foly\u00f3irat 1959. \u00e9vi 4. sz\u00e1m\u00e1ban megjelent *Osznovn\u00falie problem\u00fal prikladnoj lingvisztiki* (Az alkalmazott nyelvtudom\u00e1ny alapk\u00e9rd\u00e9sei) c. tanulm\u00e1ny szerz\u00f3i, N. D. ANDREJEV \u00e9s L. R. ZINDER az alkalmazott nyelvtudom\u00e1ny teend\u00f3it vizsgálva els\u00f3k k\u00f6zt foglalkoznak vele. A cikk \u00edr\u00f3i r\u00e1mutatnak arra, hogy az \u00e1t\u00edr\u00e1s k\u00e9rd\u00e9seinek megnyugt\u00e1t\u00f3 rendez\u00e9se csak akkor lehet-

séges, ha megoldásukhoz megfelelő elméleti nyelvészeti megalapozással látunk hozzá. E feladat tudatában az átírás elvi problémáit választotta disszertációja témájául A. V. SZUPERANSZKAJA is: *Lingviszticeszkie osznovü prakticeszkoj transzkripcii imen szobsztvennüh* (tézisek, Moszkva 1958).

Nálunk Magyarországon szintén sok még a tennivaló ezen a téren. A szláv cirillbetűs szövegek terén helyesírási szabályzatunk csak az orosz szövegek átírását szabályozza, de még ez sem kifogástalan. A szláv cirillbetűs címek átírásának könyvtári és dokumentációs célokra megállapított szabályai is több tekintetben kiegészítésre és javításra szorulnak. Az alábbiakban néhány elvi probléma futólagos érintése után a szláv cirillbetűs szövegek könyvtári és dokumentációs célokra történő átírásának egyes kérdéseit vizsgáljuk meg.

Az átírás kérdései lényegében a helyesírás körébe tartoznak, és ez a nyelvtudomány egyik ága. Az átírás lényegében abban különbözik a helyesírástól, hogy nem egy bizonyos nyelv szavait kell az ugyanezen nyelvet beszélőktől használt írásban lejegyezni, hanem egy bizonyos nyelven, annak helyesírásával írt szöveget kell egy másik nyelv helyesírása szerint átírni. Az ideális követelmény: az átírt szöveg olyan legyen, hogy azt olvasva, a másik nyelv hangrendszere és a helyesírás adta lehetőségeken belül maximális tökéletességgel reprodukálhassuk az eredeti akusztikai és betűképet. Ennek azonban sokszor határt szab az a körülmény, hogy az idegen nyelv helyesírása sem tükrözi hűen a kiejtést. Ezenkívül az átírási szabályzat szélesebb körű használatra készül, a használóktól nem várható több, mint az idegen ábécé és esetleg néhány fontosabb hangtani vagy nyelvtani szabály ismerete; követelményképpen tehát rendszerint csak az állítható, hogy az idegen nyelvű szöveg betűit a kiejtésnek többé-kevésbé megfelelő módon átbetűzzük (transzliteráció), ami természetesen a minimum. A nemzetközileg elfogadott terminológiában a transzlitterációt is transzkripciónak (átírásnak) nevezik. De lehetnek az átírásnak sajátos szempontjai is, például a könyvtári és dokumentációs célokot szolgáló átírásnál (transzlitterációnál) szükséges, hogy az átírás betűhű legyen, és az átírt szöveget bármikor visszaállítva, pontosan az eredeti írásképet kapjuk. E cél elérésére a könyvtári átírás — szükség esetén — alkalmazhat olyan betűket, mellékjeleket is, amelyek az átíró nyelv helyesírásában ismeretlenek. Az alkalmazási területtől függően tehát az átírás gyakorlati szabályai módosulhatnak. Ennek következtében a cirillbetűs szövegek átírására más szabályokat állapított meg a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzata és megint más szabvány használatos könyvtári és dokumentációs célokra.

A cirillbetűs szövegek átírása könyvtárainkban az MSZ 3394—51 szabvány alapján történik. Ez szigorúan ragaszkodik a betűátíráshoz és a kiejtés, valamint a betűkép közötti lényeges különbségeket is figyelmen kívül hagyja. Így például a szóeleji magánhangzó vagy elválasztójel utáni orosz *e* betű *je* ejtését sem különbözteti meg (pl. *Ezop* = *Jegor*), pedig ezt az átírási rendszerek gyakran figyelembe veszik (vö. pl. KNIJZSA István: *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása*. Bp. 1934. II. 1.). Az MSZ 3394—51 nem tesz ily módon semmiféle engedményt a kiejtés szerinti „igazi” átírásnak. Ezzel szemben a *Magyar helyesírás szabályai* (Bp. 1959. évi kiadás) a magyar hangrendszer és helyesírás adta lehetőségeket jobban kihasználva állapítja meg az átírás szabályait. A *Magyar helyesírás szabályai* ily módon túlmegy a betűátírás keretein, de csak annyira viszi közelebb átírási rendszerét a kiejtéshez, hogy átírási szabályait az orosz ábécé és egészen minimális hangtani és nyelvtani ismeretek birtokában alkalmazni lehessen.

A *Magyar helyesírás szabályai* orosz átírási szabályainak és az MSZ 3394—51 szabványnak lényeges közös sajátossága, hogy a *Ж, Ч, Ш, Щ, Ц, Ъ* cirill betűk átírására a hangtanilag többé-kevésbé megfelelő magyar hangokat jelölő betűket, tehát a *zs, cs, s, scs (st), sz, ü-t* (ez utóbbit a *Magyar helyesírás szabályai* *i*-vel írja át) alkalmazza. Ezzel

Sor- szám	A cirillbetű alakja	A betű írása					Példa*	
		orosz	ukrán	bolgár	egyh. szláv	szerb		
		szövegből						
1.	А а	a	a	a	a	a	автор	avtor
2.	Б б	b	b	b	b	b	библиотека	biblioteka
3.	В в	v	v	v	v	v	вал	val
4.	Г г	g	gh**	g	g	g	грудь	grud' ghrud' (ukrán)
5.	Ґ ґ	—	g	—	—	—	Ґреція	Grecija (ukrán)
6.	Д д	d	d	d	d	d	дело	delo
7.	Ђ ђ	—	—	—	—	dj	рођен	rodjen (szerb)
8.	Е е	e	e	e	e	e	единение	edinenie
9.	Ё ё	jo	—	—	—	—	огонёк	ogonjok
10.	Є є	—	je	—	—	e-	знає	znaje (ukrán)
11.	Ж ж	zs	zs	zs	zs	ž	жар	zsar žar (szerb)
12.	Ѕ ѕ	—	—	—	dz	—	мношн	mnodzi(egyh.szláv)
13.	З з	z	z	z	z	z	закон	zakon
14.	И и	i	ü	i	i	i	игла	igla
15.	Й й	j	j	j	—	—	малий	malij (ukrán)
16.	Ј ј	—	—	—	—	j	май	maj
17.	Ј ј	—	—	—	—	j	јабука	jabuka (szerb)
17.	І і	ı	i	—	ı	—	нація	nacija
18.	Ї і	—	ji	—	ı	—	іти	itü (ukrán)
18.	Ї і	—	ji	—	ı	—	їзда	jizda (ukrán)
19.	К к	k	k	k	k	k	їдѣтъ	ıdot'' (egyh. szláv)
19.	К к	k	k	k	k	k	каков	kakov
20.	Л л	l	l	l	l	l	ламп	lampa
21.	Љ љ	—	—	—	—	lj	људи	ljudi (szerb)
22.	М м	m	m	m	m	m	Москва	Moszkva
23.	Н н	n	n	n	n	n	народ	narod
24.	Њ њ	—	—	—	—	nj	његов	njegov (szerb)
25.	О о	o	o	o	o	o	обман	obman
26.	Ô ô	—	ô	—	—	—	стôл	stól (ukrán)
27.	П п	p	p	p	p	p	перо	pero
28.	Р р	r	r	r	r	r	рука	ruka
29.	С с	sz	sz	sz	sz	s	сам	szam sam (szerb)
30.	Т т	t	t	t	t	t	тело	telo
31.	Ѧ ѧ	—	—	—	—	é	хоуу	hoúu (szerb)

* Ahol a nyelv külön megjelölve nincs, a példa az oroszról származik.

** Lásd a 3. pontot.

Sor- szám	A cirillbetű alakja	A betű írása					Példa*	
		orosz	ukrán	bolgár	egyh. szláv	szerb		
		szövegből						
32.	У у	u	u	u	u	u	ум	um
33.	ou	ou	—	—	—	—	оупадѣ	oupadę (egyh. szl.)
34.	ѣ	ő	—	—	—	—	помилѣтъ	pomilujet' (egyh. szláv)
35.	ov	ow	—	—	—	—	плодов	plodow (egyh. szl.)
36.	Ф ф	f	f	f	f	f	флагу	flagu
37.	Х х	h	h	h	h	h	хлеб	hleb
38.	ѡ	ò	—	—	—	—	ѡтъ	òt' (egyh. szláv)
39.	Ц ц	c	c	c	c	c	цветок	cvetok
40.	Ч ч	cs	cs	cs	cs	č	число чист	csiszlo čist (szerb)
41.	Ц ц	—	—	—	—	dž	пенѣер	pendžer (szerb)
42.	Ш ш	s	s	s	s	š	шаг шар	sag šar (szerb)
43.	Щ щ	scs	scs	st	st	—	щенок защита	scsenok zastita (bolgár)
44.	Ъ ъ	„	—	ö, szó végén:	„	—	съезд български	sz'ezd bölgarszki (bolgár)
45.	Ы ы	ü	—	—	ü	—	бывало	büvalo
46.	Ь ь	'	'	'	'	—	учитель	ucsitel'
47.	Ѣ ѣ	ê	—	ê	ê	—	дѣло	dęlo
48.	Э э	è	—	—	—	—	эпоха	ępoha
49.	Ю ю	ju	ju	ju	ju	—	юбка	jubka
50.	Я я	ja	ja	ja	—	—	язык	jazük
51.	Ѡ ѡ	—	—	—	ja	—	своѡ	szvoja (egyh. szláv)
52.	Ѣ ѣ	—	—	—	je	—	Ѣго	jego (egyh. szláv)
53.	Ѥ ѥ	—	—	—	ę	—	видѥѡ	vidęt' (egyh. szláv)
54.	Ѧ ѧ	—	—	â	č	—	жгѧль	ágöl' (bolgár)
55.	Ѩ ѩ	—	—	—	je	—	рѩка	ręka (egyh. szláv)
56.	Ѭ ѭ	—	—	—	ję	—	знаѩ	znaję (egyh. szláv)
57.	Ѯ ѯ	—	—	—	ksz	—	вѯроуѩ	vęrouję (egyh. szl.)
58.	Ѱ ѱ	—	—	—	psz	—	Маѱимѡ	Makszim' (egyh. szláv)
59.	Ѳ ѳ	th	—	—	th	—	Ѳаломѡ	pszalom' (egyh. szláv)
60.	Ѵ ѵ	y	—	—	y	—	Ѵжица	yzsica
61.	Ѷ ѷ	—	„	—	—	—	п'ята	p'jata (ukrán)

szemben KNEZSA István *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* c.fent említett munkája a nemzetközi tudományos átírás jeleit ajálja a könyvtári átírás céljaira. Az előbbi megoldás nyilvánvaló előnye az, hogy helyes olvasásához elegendő a magyar ábécé ismerete. Meg kell azonban említeni, hogy az olvasók úgylis találkoznak a katalógusban horvát, szlovén, cseh, szlovák könyvekkel, amelyek ábécéjéből a nemzetközi átírás betűinek egy részét merítette. Ez ellen viszont felhozható, hogy már az eddigiek is nehézséget jelentenek az olvasónak, ne tetézzük tehát újabbakkal, és ha úgylis át kell írunk a cirillbetűs címeket, írjuk át úgy, hogy azokat mindenki nehézség nélkül elolvashassa. És persze az átírással is úgy vagyunk, mint a helyesírással, nem szívesen változtatjuk meg lényegesen, még ha rossz is. Tudományos munkákban a nemzetközi tudományos átírás használata természetesen elengedhetetlen. Szerintünk ezt kell használni minden olyan munkában is, amely nemcsak egy ország olvasóközönségének érdeklődésére számít. Véleményünk szerint jobb lett volna a nemzetközi tudományos átírást szabványként bevezetni, ma azonban már nagy nehézségeket okozna, ha áttérnénk rá.

Alább következő megjegyzéseink az MSZ 3394—51 szabvány átírási rendszerének nem az alapelveit érintik, hanem a szabvány egyes hiányosságaira, illetve hibáira akarnak rámutatni.

1. A szabvány a *Cirillbetűs címek átírása* címet viseli ugyan, de csak 4 cirillbetűs szláv nyelv átírásával foglalkozik. A cirillbetűs írással rendelkező finnugor, török és egyéb népek nyelvén írt szövegek átírási kérdéseire nem terjed ki. Kívánatos lenne e nyelvek átírási szabályainak megállapítása is, mert még olyan nagyobb könyvtárainkba is érkeznek üzbég, komi stb. nyelvű párhuzamos címlapokat tartalmazó könyvek, amelyeknek gyűjtőkörébe nem tartoznak bele a keleti nyelvek és irodalmak.

A szabvány csak a szláv cirillbetűs címek átírását tárgyalja, de még ezek közül is kihagyta a fehér orosz és a makedon nyelvet.

2. Az orosz átírási szabályok a mai orosz ábécé betűit tartalmazzák. Ezek kiegészítéséül szerepel a Ъ betű, mely a forradalom előtti ábécéből való. De a szabvány következetlen, mert a többi megszüntetett betű átírásmódjáról nem intézkedik, holott ezek éppúgy előfordulnak a forradalom előtti szövegekben, mint a Ъ, sőt az *i* nem is ritkább az előbbinél. Az *i*, *v* az *i* hang jelölésére szolgáltak, éppúgy, mint ahogy az Ъ és *e* ugyanazt az *e* hangot jelölték. Mivel átírásunk betűírás, az ugyanazon hangot jelölő különböző betűket az átírásban meg kell különböztetni, ami meg is történik a Ъ és *e* esetében. Ezzel szemben az *i* jelölésére vonatkozólag nem ad szabályt. A *V* átírására az óegyházi szláv és román betűk átírási táblázata az *y*-t írja elő. A fennálló hiány pótlására az *i* esetében a magunk részéről a mellékjeles *ı* betűt ajánljuk.

A betűk megkülönböztetésének elve csorbát szenved az *e—ë* egyformán *e*-vel történő átírásakor, ami nyilván abban leli magyarázatát, hogy gyakran az orosz írásban sem használják a *ë* betűt, hanem *e* áll helyette. Mindazonáltal a *ë* betű megvan az orosz ábécében és ha az orosz címben előfordul, ezt egy adekvát magyar betűvel kellene jelölni. Az *ë* átírására a *jo* betűkapcsolatait lehetne alkalmazni.

Az *э* átírására az *é* betű nem megfelelő, mert a magyar olvasó ezt *é*-nek olvassa, holott az orosz *e* hang, amelyet az *э* jelöl, nem zárt, hanem nyílt. Így az *é*-s jelölés helytelen kiejtést sugall. Helyette az *e* más ékezetes alakját ajánlanánk, pl. *è*.

3. Az ukrán *x* betű létezéséről a szabvány készítői nem vettek tudomást, pedig ez a betű megvolt és ma is megvan az ukrán ábécében, s átírása éppen az ukrán címek esetén problematikus. A *h* ugyanis, amellyel a *x*-t a többi nyelvekben átírjuk, az ukrán *Г* jelölésére van lefoglalva. Ez ellen az írásmód ellen különben semmi kifogás sem lenne emelhető, mert az ukrán *Г* betű zöngés gutturális spiráns jelöl, amely a magyar *h*-tól csak abban különbözik, hogy zöngés, így a magyar *h* tökéletesen megfelelne a *Г* átírására. Csakhogy a *h* nem alkalmazható mindkét betű jelölésére. Ezért vagy az ukrán *x*-t

kellene más betűvel, illetve betűcsoporttal jelölni (pl. *ch* vagy *kh*), s akkor a *x* betű átírása a különböző szláv nyelvekben nem lenne egyöntetű az egyforma ejtés ellenére; vagy a Γ jelölésére kell más betűt keresni. A *g* betű nem használható, mert ezt a Γ betű átírására foglalta le a szabályzat, ezért ha a *x* = *h* átírásmódhoz ragaszkodunk, az ukrán Γ átírására a *gh* betűcsoportot ajánljuk. De még jobb lenne a *x-t* *ch*-val jelölni (oroszban, ukránban, bolgárban) és az ukrán Γ -nek *h* felelhetne meg.

Az ukrán ' elválasztó jel, amely az oroszból jól ismert Ъ funkcióját tölti be, szintén kimaradt a szabványból, pedig az olvasásnál igen nagy szerepe van. A ' átírására a "t ajánljuk, amely az orosz Ъ jelölésére is használatos.

4. Az egyházi szláv és román cirillbetűs szövegek átírására vonatkozólag csak egy, a speciális betűket tartalmazó táblázatot találunk. Áttekinthetőség szempontjából jobb lett volna a teljes ábécét egy táblázatban közölni. Így egyszersmind az is világosabbá válnék, hogy az ógyházi szláv átírási szabályok szerint több különböző cirillbetű átírására ugyanazt a magyar betűt kell használni (pl. *oy*, \mathcal{G} , *ov* = *u*; *o*, ω = *o*). Ezáltal a többi átírási szabályokban alkalmazott betű-megkülönböztetési elven csorba esik. A ϕ és θ betűk egyforma átírásmódja (*f*) a régi helyesírású orosz szövegekben is eltünteti a két betű különbségét. Mivel egyházi szláv könyvek csak régebbi könyvtárainkban vannak, a kérdés gyakorlatilag nem fontos. Mindazonáltal az említett betűfajták megkülönböztetésére elvileg hasznos lenne más betűk alkalmazása. Így az *oy* átírására *ou*, *ov*-ra *ow*, \mathcal{G} -ra δ betűket használhatnánk, a θ -t *th*-val, az ω -t pedig δ -val lehetne átírni.

5. A régi szerb irodalmi nyelv a szlavenoszerb volt, amelyet még a múlt század első felében is használtak. Nagyobb könyvtárainkban többször találkoznak szlavenoszerb nyelven írt művekkel. Ez az irodalmi nyelv az orosz, egyházi szláv és szerb keverékéből keletkezett, s az egyes nyelvek „keverési aránya” szerzőnként változó volt.

A szlavenoszerb ábécé lényegében az akkori orosz ábécéével azonos, ezért mi a szlavenoszerb címek átírására az orosz szövegek átírási szabályait ajánljuk, néhány olyan betű kiegészítésével, amelyet a korabeli orosz ábécé is használt. Így az *i* jelölésére az *ĭ*-t, a *ĕ* átírására a *je*-t (lásd az ukránban). Ezekhez járulnak még a \mathcal{B} , *i*-nek megfelelő *é* és *í* betűk.

Végezetül az eddigiek alapján szeretnénk körvonalazni azokat a teendőket, amelyek véleményünk szerint a cirillbetűs átírási rendszer további fejlesztése terén előttünk állnak.

1. Létre kellene hozni egy új szabványt vagy szabályzatot, amely az eddigi szabványban levő hibákat korrigálná és magát a szabványt kiegészítené más cirillbetűs szláv és indoeurópai, finnugor, török-tatár népek átírási szabályaival. Úgy gondoljuk, hogy az eddigi szabályokat csak annyiban kellene módosítani, amennyiben az elengedhetetlenül szükséges.

2. A szabványnak vagy szabályzatnak tartalmaznia kellene a nemzetközi tudományos átírási szabályait is, meghatározva annak alkalmazási körét (pl. szláv nyelvek esetében), mert külföldi könyvtárközi kapcsolatokban ez használatos, és kívánatos, hogy minél többen ismerjék.

3. Az egyes nyelvek átírási szabályait a könyvtártudományi szakemberek és nyelvészek bevonásával kell megvitatni.

4. A helyesírási szabályzat és a könyvtári dokumentációs átírási szabályzat munkálatait egybe kell hangolni.

DEZSŐ LÁSZLÓ